

HERMAN FREUDENBERGER

A KÜLFÖLD SZEREPE A HABSBERG IPAR FEJLŐDÉSÉBEN

A Habsburg monarchia ipari fejlődését — ugyanúgy, mint más országokét is — különféle külső hatások nagymértékben befolyásolták. Az újkori történelemben úgy látszik nincs kivétel ez alól a törvényszerűség alól. Az olyan országok, amelyek iparilag fejlődni akarnak, kénytelenek a fejlettebb régiókból technikákat átvenni. Még Angliában, az ipari forradalom hazájában is, a külső befolyás, nevezetesen az európai kontinensé, igen erős volt. A 16. század végén és a 17. század elején nagy számban jöttek szakképzett kézművesek Angliába. Cunningham egyenesen azt sugallja, hogy Manchester „posztómetropolis” hírnevét az akkoriban odamenekült mestereknek köszönhette. Az új technológiákat a fejlődő ország rendszerint a bevándorolt szakemberektől vette át, akiktől a helybeliek a gyakorlatban tanulták meg a szakmát. Bizonyos, hogy a 19. század eleje előtti időben az új textilgyártási technológia „nem-verbális jellegű” volt, vagyis a tanítás tapasztalt mesteremberek dolga volt.

A jelen tanulmány fő célja olyan külföldiek pályafutásának bemutatása, akik azért jöttek a Habsburg monarchiába, hogy itt új gyártási eljárásokat tanítsanak meg. Közülük többen nagyobb üzleti vállalkozások alapjait is lefektették. Sok volt köztük a brit kézműves, akiket egyenesen a Habsburg kormány toborzott erre a célra. Egy nagy horderejű esetben ugyan a toborzó magánszemély volt, ám az ügyben, számos levéltári forrás tanúsága szerint, a kormány is részt vett. Hogy ez a sok ember miért hagyta el a hazáját és ment el idegenbe, ahol más volt a nyelv és mások voltak a szokások, arról a források nem szólnak. Feltehető azonban, hogy általában a jobb életlehetőségeket keresték, vagy talán terhes adósságaiktól akartak szabadulni. Érdekes, hogy nem sokan tértek vissza szülőföldjükre, valószínűleg mert ott valamiféle büntetés várt volna rájuk. Tudjuk például, hogy voltak angol törvények, amelyek tiltották a szakképzett munkások kivándorlását. Egy esetben, 1769-ben, Lord Stormond, Anglia ausztriai nagykövete összehívta a Bécsben élő angol munkásokat és felolvasta nekik azt az 1719. évi törvényt, amely szerint a valamilyen szakmában jártas emigráns elveszítheti Angliában lévő tulajdonát. Az osztrák külügyminiszter a nagykövet akcióját Ausztriára nézve sérelmesnek találta és megtorló intézkedéseket javasolt. Elvégre Angliába is vannak osztrák kézművesek, mondta, akikre nyomást lehetett gyakorolni, hogy térjenek haza.

Bár itt főleg a kormánynak a szakképzett munkaerő verbuválására irányuló erőfeszítéseivel fogunk foglalkozni, hangsúlyoznunk kell, hogy sok volt a magánjellegű kezdeményezés is. Ezt jól mutatja például a Waldstein posztómanufaktúra esete. Ez a vállalat 1715-ben létesült Nyugat-Csehországban, Waldstein gróf birtokán, aki az induláskor angol és holland munkásokat hívott be, hogy azok tanítsák meg a birtokán élő parasztokat a finomposztó előállításának fejlett módszereire. Másik példa szakképzett munkaerő alkalmazására a jihlavi kártolt gyapjúszövet-központ Morvaországban. 1750 körül a városban súlyos munkanélküliség volt, aminek ellenszeréül a bécsi kormánytisztviselők elhatározták, hogy Belgiumból hoznak ide szakmunkásokat, akik majd megtanítják a jihlaviaikat a monarchiában

igen keresett finomposztó gyártására. Világos, hogy mint több hasonló esetben, a kormánynak az volt a célja, hogy az importált árut az otthon termelt váltsa fel. A kormány becslése szerint akkor 1 300 000 forint, vagyis kb. 100 000 font sterling értékben importáltak finomposztót.

A monarchián belüli nagy piac és a munkanélküliség ellenére, a jihlavai takácsmesterek nem voltak hajlandók finomposztót előállítani, és a belga munkásokat a város elhagyására kényszerítették. Miután néhány évet egy császári birtokon töltöttek, összegyűjtötték ezeket a munkásokat Brünbnben, Morvaország fővárosában, az ún. brünni finomposztó manufaktúrában. Nem tudjuk, hogy ezek mind külföldről jött munkások voltak-e, annyit azonban tudunk, hogy a felügyelő személyzet Nyugat-Németországból került oda. Többen közülük önálló posztókészítő üzemet alapítottak, és nekik köszönhető, hogy Brünn a 19. században jelentős ipari központ lett.

Belgium és Németország határvidékéről származott Jean Thys, akit a Habsburgok szintén a finomposztógyártás elősegítése céljából alkalmaztak. A németországi Eupenből jött, de nyilvánvaló, hogy belga volt és a fennmaradt források tanúsága szerint csak franciául írt. Thys az 1760-as évek elején értesült a Habsburg monarchiában kínálkozó lehetőségekről és kapcsolatba lépett a Habsburgok brüsszeli meghatalmazott miniszterével. Az osztrák kormány Thyshez igen nagylelkű volt, 100 000 forint kölcsönt nyújtott neki kedvező feltételekkel, amiből azután Thys Klagenfurtban egy meglehetősen nagy posztómanufaktúrát alapított.

Hasonló módon létesült egy másik nagyobb posztómanufaktúra Brünbnben a 19. század elején. A három Schoeller testvér, akiknek a nyugat-németországi Dürenben volt posztóüzemük, I. Ferenc császárhoz fordultak, amikor az Aachenba látogatott, és engedélyt kértek tőle egy manufaktúra alapítására Brünbnben. Azért jutottak erre az elhatározásra, mert egyik nagyobb piacuk, Észak-Itália 1818-ban bekerült a Habsburg védővám-övezetbe. Egyszóval át akarták ugrani a vámsorompót.

A külföldi munkaerő-toborzás bizonyítja, hogy a Habsburg monarchia finomposztóiparának jelentős része külföldi befolyásnak köszönhetette létét. Érvényes ez a megállapítás a selyemiparra is, amely — szemben a finomposztógyártással — kis, egyedi manufaktúrákban összpontosult. A 18. század végén Bécsben 36 mester gyártott selyemárut, akik 5 kivételével Lyonból vagy Párizsból kerültek oda. A franciák 400 forint, azaz kb. 30 font sterling fizetést kaptak a kormánytól, s ehhez még 20 forintot minden szakképzett segédjük után. Ingyen kaptak lakást és szövőszéket, és szabadon árusíthatták termékeiket magánfeleknek. Az 1760-as években egy bizonyos André Vial, miután Lyonban csődbe ment, Bécsben telepedett le; megtermelt áruját teljes egészében egy bécsi nagykereskedő (ún. *Niederlagsverwandte*) forgalmazta. A Habsburg kormány nyilván nagy becsben tartotta Vialt, mivel viszonylag nagy fizetést, évi 600 forintot kapott. Ehhez a kormány még kiutalt számára 1000 forintot, hogy családját Franciaországból Bécsbe költöztesse. Vial egy manufaktúrát létesített, amelyhez 15 000 forint államkölcsönt kapott.

A selyem- és finomposztókészítő munkásokon és vállalkozókon kívül voltak még Ausztriában Franciaországból és Angliából származó luxus-fémipari munkások is. Részletesebb adataink az angliaiakról vannak. Őket a londoni osztrák nagykövet szakácsa verbuválta, akinek sikerült több gomb- és csatkészítőt, valamint néhány acélgyártó munkást Ausztriába csábítani. Ez utóbbiak egyike, Thomas Welch, 1765-ben vándorolt be Ausztriába. Bécsbe szóló útiköltségeként 150 forintot kapott, ami éppen csak egy személynek volt elég, ő pedig feleségét és gyermekét is

hozta. Ezért az egész utat gyalog tették meg. Szerződése három évre szólt, fizetése pedig évi 200 forint volt. Őt, Thomas Grove-t, James Johnson-t és Thomas Craig-hill-t Gräzba irányították, hogy ott egy állami bányászati és kohászati társaság műhelyeiben dolgozzanak. Johnson, akinek a keze alatt több munkás dolgozott, köztük osztrákok is, arról panaszkodott, hogy nem bánnak jól vele és az angol kolónia többi tagjával. Azt is kifogásolta, hogy embereinek szabad munka közben sört inni — ez az osztrák üzemeknek plusz bevételt jelentett. 1770-re ezek a munkások már 20 000 forint ára acélt termeltek, ami eladatlan maradt. Mindebből, valamint a hasonló textilipari ügyekből, világosan kitűnik, hogy bár az importot helyettesítő iparágakról volt szó, az áru értékesítésével gondok voltak. Annak ellenére, hogy a behozott munkások jó szakemberek voltak, az otthoninál és importálnál gyengébb minőségű árut termeltek. Hogy ezeket az árukat mégis el lehessen adni, Bécs azt javasolta, hogy az importengedélyek visszatartásával szorítsák rá a kereskedőket a megtermelt acél és egyéb vasáru megvásárlására. És bár a tisztviselők úgy találták, hogy Johnson lusta is, mégsem akarták visszaküldei Angliába, mert ez rossz propaganda lett volna a további toborzásokhoz. Felszólították őt, Grove-t és Welch-et, hogy hagyják abba az ivást és a kártyázást, mivel ezzel rossz példát mutatnak a nekik dolgozó fiataloknak. Nyilvánvaló, hogy a kormányhatóságoknak nem tetszett a viselkedésük. Ugyanakkor az angolok rosszul érezték magukat a számukra szokatlan környezetben, távol az otthonuktól.

Volt egy másik angol is, akitől a hatóságok jó eredményeket vártak, de akiben nagyott csalódtak. Ez Thomas Lightowler volt, feltehetően ugyanaz az ember, aki 1758-ban felajánlotta Birminghamben Matthew Boultonnak, hogy „készít neki egy gépet, amelynek 'mozaik erőgép' a neve, 20 guinea összegért”. Lightowler 1768-ban érkezett családjával Bécsbe, hogy egy mángorlőhengersort (*Streckmuehle*) konstruáljon simító papír előállítására, amelyet a posztókészítők használtak. Ez a cikk olyannyira fontos a posztókészítőknek, írták a hivatalnokok, hogy kivitelét Aglia tiltja, a büntetés érte testi fenytés és életfogytiglani börtön. Ennek a papírnak a gyártási folyamatát állítólag még Angliában is titokban tartották. Más külföldi szakemberekhez hasonlóan Lightowlernak is sok panasa volt Bécsben. A hatóságok igyekeztek minden panaszát orvosolni és néhány év alatt több mint 15 000 forintot fektettek be készül munkájába. Ő azonban nem tudott megfelelő gépet szerkeszteni. Még a saját veje is, korábban a londoni osztrák nagykövet titkára, akkor pedig a *Hofkommerzienrat*, a Habsburg kormányzat legfelső gazdasági hatóságának titkára, kijelentette, hogy Lightowlernak addig semmit el nem hisz, amíg ő, Taube, saját szemével nem győződik meg róla. A dolog vége az lett, hogy Lightowlert előbb letartóztatták, majd pedig visszaküldték Angliába. Az biztos, hogy Bécsből kiutasították. Erről tanúskodik egy feljegyzés, amely szerint egyik lánya útban hazafelé, Augsburgban úgy döntött, hogy visszamegy Bécsben élő nővéréhez, aki Taube titkár felesége volt. Mária Terézia császárné erre a célra 200 forintot bocsátott rendelkezésére. Az egész ügynek az ad némi érdekességet, hogy 1780-ban ismét említenek egy Thomas Lightowlert. Gustav Otruba úgy véli, hogy ez ugyanaz a Lightowler, mint a korábbi. De az 1780-ban említett Lightowler gombkészítő volt, 1794-ben nemességet kapott, és nemesi oklevele külön kiemeli, hogy Lightowler 1780-ban vándorolt be Ausztriába. Ez az utóbbi Lightowler nagyon sikeres embernek bizonyult, többek között az 1780-as években őt bízták meg további angol szakemberek verbuválásával, amiért el is utazott Hamburgba.

Egyike azoknak a toborzott angoloknak, akikkel Ausztria valóban jól járt, Matthew Rosthorn volt, egy nagy londoni gombkészítő manufaktúra művezetője. Katolikus volt, és néhány más mesteremberhez hasonlóan őt is Sebastian Weber, az osztrák nagykövet szakácsa szerezte meg Ausztriának. Rosthorn magával hozta legjobb londoni munkatársát, George Collinst. 1766 februárjában a londoni rendőrség alighanem a nyomukban volt, mert igen gyorsan elhajóztak az első hajóval. Ezen aztán kénytelenek voltak 18 napig a Csatornán hajózázni, s végül visszakerültek Angliába, ahol 24 mérföldet gyalogoltak Doverig. Onnan végre simán átjutottak a kontinensre. Rosthorn és Collins, amint Bécsbe érkeztek, fejenként 200 forint élejtáradékot kaptak s hozzá ingyen lakást, fát és világítást. Minden tanonc után, akit kiképzett, Rosthornnak 50 forint járt. Arra szerződött, hogy négy év alatt képez ki egy tanoncot aranyozott gombok készítésére. A kormány fedezte a szükséges gépek és szerszámok árát is, végül azt is vállalta, hogy 24 font sterlinget, azaz kb. 300 forintot fizet Rosthorn és családja Bécsbe költöztetéséért.

Rosthornnak voltak nehézségei. Így például szüksége volt egy odorkészítőre, aki elérhető volt, egy bizonyos Mannsfeld, nyilván egy osztrák, azt állította, hogy jó munkát tud végezni, ha jól megfizetik. Rosthorn nemigen hihetett neki, mert egy Burch nevű angol munkást hazaküldött Angliába, hogy onnan szerezzen odorkészítőt. Burch azonban lelépett. Mindez 1767-ben történt. Még jó ideig tartott, amíg sikerült egy angol odorkészítőt verbuválni, akiről még bővebben fogunk szólni.

Rosthorn másik nagy problémája, amelyre már utaltunk, az volt, hogy piacot találjon áruja számára. Erre a célra a kormány 1767-ben összehozott három évi időtartamra egy kereskedelmi vállalatot. Az ezzel kötött szerződést 1770-ben további három évre megújították. A vállalat több bécsi kereskedő közös ügye volt, akik arra szerződtek, hogy mindent felvásárolnak, amit csak Rosthorn elő tud állítani. Ennek ellenére az értékesítés sok gondot okozott. 1770-ben a vállalat raktárkészlete közel 20 000 forint értékű áru volt. Ezért azt kérte a kormánytól, hogy kötelezze Cseh- és Morvaországban valamennyi külföldi és zsidó kereskedőt arra, hogy öt hónapon belül szabaduljanak meg külföldi eredetű gombáruiktól, és attól kezdve kizárólag belföldön előállított árut adjanak el. Hogy a kormány az ilyesfajta kérelmekkel egyáltalában foglalkozott és egyes esetekben ezeknek eleget is tett, bizonyítja, milyen nagyfokú volt az osztrák merkantilizmus. Ebben lényeges változás állt be 1775-ben, amikor a kormány liberálisabb politikára tért át. Az addig érvényben lévő védővámot megszüntette. Ez azt jelentette, hogy Rosthorn cégének konkurálnia kellett volna a birminghami gombokkal, amelyekből 24 tucat Ausztriában 6 1/2 forintért kelt el, míg Rosthornnak ennyiért 9 forintot kellett kapnia ahhoz, hogy költségei megtérüljenek. Hogy ezt elérje, azzal érvelt, hogy a monarchiának az ő vállalkozása azért volt hasznos, mert meggátolta jelentős mennyiségű pénz külföldre áramlását. Ekkor azonban a kormány már nem volt hajlandó a kedvére tenni. Más ipari cégek, mint a fentebb már említett Waldstein posztomanufaktúra és a brünni finomposztógyártó üzem is sérelmeztek az új tarifát.

A különféle panaszok ellenére a dolgok mégiscsak jól mehettek, mert 1789-ben Rosthorn nemességet kapott. Míg azokban a dokumentumokban, amelyekben ez a történet alapul, az áll, hogy Rosthornt az osztrák nagykövet szakácsa toborzta Ausztriának, a nemeslevélért folyamodva Rosthorn azt írta, hogy Lotharingiai Ferenc császár meghívására jött Bécsbe; felemlítette azt is, hogy Ausztriában ő alapított elsőként angol mintára gombkészítő manufaktúrát, hogy felállított egy hengerművet, és behozott, feltehetőleg Angliából, számos szakképzett munkást.

1805-ben bekövetkezett halála után a kormány hivatalosan átruházta manufaktúra-vállalkozási jogosítványát fiaira, Thomasra és Johnra. Rosthorn még egy másik üzemet is létesített, az alsó-ausztriai Fahrafeldben, amely a következő húsz év alatt nagymennyiségű sárgarézet és talmi aranyat állított elő. Volt még több kiskorú fia is, akik idővel szintén társtulajdonosai lettek a Rosthorn vállalatoknak. Ők azután együtt még egy üzemet létesítettek ugyancsak Alsó-Ausztria egy másik kisvárosában, Oedben; erről egy kortárs szerző azt írta, hogy van olyan jó, mint bármelyik Angliában. A testvérek később Karintiában más ingatlanokat is vásároltak, s Wolfberg és St. Leonhard birtokukon vashámort építettek. Ennek a komplexumnak az üzemeltetésére 400 000 forint alaptőkével részvénytársaságot alapítottak. Azután vettek még egy birtokot Pravaliban, a mai Jugoszláviában, ahol az elsők között honosították meg a kavarást a Habsburg monarchia vaskohászatában. A testvérek közül August Rosthorn volt a legtehetségesebb, aki az 1820-as és 1830-as években többször is járt tanulmányúton Angliában, ahol kavarásmunkásokat is toborzott a karintiai üzem és Pravali számára. Neki Anglia volt a nagy példakép. Világosabban látta, mint bárki más a Habsburg monarchiában, hogy a fejlődő vasúthálózat számára sneket az országon belül is lehetne gyártani, ami fölöslegessé tenné az angol importot. Megérezte, hogy a barnaszén felhasználásával történő kavartvasgyártásnak Ausztriában sikerülnie kell, s ezt Pravaliban be is bizonyította. Sajnos azonban a testvérek között nagyon sok volt a nézeteltérés. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy 1846-ban karintiai vasműveket eladták Henckel von Donnersmark Hugó gróf sziléziai nagyiparosnak. Az egyik egyenesági Rosthorn unoka, Josef Edler von Rosthorn (valamennyi Rosthorn megtartotta a nemesi címet) még az 1860-as években is a vasiparban tevékenykedett és a megmaradt Rosthorn birtokon egy Bessemer konvertert létesített. 1886-ban halt meg; különös módon egy evangélikus temetőben nyugszik, amiben az a különös, hogy nagyapja részben azért is települt át Ausztriába, mert katolikus volt.

Itt most még röviden szólnunk kell Robert Hickmanról, aki odorkészítő volt és Matthew Rosthorn hívására 1774-ben jött Angliából Ausztriába. Valószínűleg ő volt az az ifj. Robert Hickman, aki 1769-ben levelet írt Matthew Boultonnak, abban a reményben, hogy állást kap nála. Robert ügyében Gregory Hickman, Boulton egyik üzletfele is írt a gyárosnak 1771-ben. Robertnek nem sikerült Boultonnál elhelyezkednie, viszont a Habsburg hatóságok és Rosthorn bizonyára örültek, amikor Bécsbe jött. Rosthorn a sajátjából költött 2000 forintot Hickman megszerzésére, ezt később megtérítették neki. Hickman a kormánytól 300 forint járadékot, ingyenes szállást és hét évre ingyen műhelyt kapott. Röviddel Bécsbe érkezése után szeretett volna áttérni a gombgyártásra, mivel odorkészítő számára nem volt elég munka. A hatóságok azonban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy szép járadékot kap, tehát nincs szüksége többletjövedelemre. Egyébként is, abban az időben ismét meg volt engedve a gombimport, ezért a kormány szükségesnek találta, hogy a helyi gombkészítőket 8000 forint kölcsönrel támogassa, azért, hogy az iparban maradjanak. A többletermelés tehát csak káros lehetett.

1779-ben Robert Hickman fivére, William, egy birminghami gombkészítő, Ausztriába látogatott. Előzőleg beutazta Németországot, ahol üzletfeleivel tárgyalt és megállapodott velük az árakról. Bécsben felkereste odorkészítő fivérét, aki ott egy bomkészítő manufaktúrát is vezetett, és amely állítólag olyan nagy volt, hogy meggátolta az előzőleg gombimportra költött 70 000 forint külföldre áramlását. William hajlandó volt Bécsben maradni és ott, mint az illetékes hatóságnak írta,

fehér ötvözetű gombokat gyártani, mivel fivére csak a sárga ötvözetű gombok készítésének módját ismeri. Csak azt kérte, hogy fivéréhez hasonlóan ő is kapjon évi 300 forint járadékot, valamint 100 forint lakbértámogatást, továbbá hogy a kormány fedezze felesége és három (akkor már szakképzett) fia, valamint értékes szerzamai úti- és szállítási költségeit. William le is telepedett Ausztriában és alapított egy manufaktúrát Béctől nem messze, Ebersdorfban.

Valószínű, hogy Robert Hickman Birminghamben ágenseket alkalmazott, „hogya csalogassanak át egy tehetséges művészt, felajánlva neki 500 font sterling készpénzt és neki meg a feleségének 100 font sterling évjáradékot”. Ezek a Boulton és Watt cég archívumában talált levélben szereplő összegek jócskán el vannak túlozva. 12 forintot számítva 1 font sterlingre, egy magánvállalkozónak vagy a kormánynak csupán a toborzásra 6000 forintot, az évjáradéokra pedig 1200 forintot kellett volna költenie, ami nyilvánvalóan túlment a lehetőségeken. Körülbelül ugyanabban az időben Birminghamben értekezletre hívtak össze „különbféle manufaktúristákat” és közölték velük, hogy „kísérletek történtek a birminghami manufaktúrákban használt legfontosabb szerszámok exportálására idegen országokba. Mintegy két héttel ezelőtt a Birminghami Kereskedelmi Bizottság ülésén bemutatott egy levelet, amelyben valaki Bécsből megrendeli a legjelentősebb birminghami manufaktúrák áruit és velük együtt a szerszámokat is. Ez utóbbiak olyan nagy pontossággal vannak leírva, hogy a megrendelő csakis olyan személy lehet, aki ezeket vagy nagyon jól ismeri, vagy maga dolgozott velük ... Kétségtelen, hogy ilyen manufaktúrát fel lehet állítani a császár tartományaiban, feltéve, hogy odajuttatják a szükséges szerszámokat és átcsábítanak több szakmunkást, köztük főleg szerszámkészítőket.” Nagyon valószínű, hogy az inkriminált levél írója az egyik Hickman vagy Rosthorn volt. Robert Hickman 1785-ben saját, 3000 forintot kitevő költségén Angliába ment. Ezzel az úttal — mint írta — az életét kockáztatta, amiben volt némi túlzás, mivel ez egy jóval későbbi írásában áll, amelyben aranyéremét folyamodik a császárhoz. Ugyanitt azt is állította, hogy az ő érdeme 43 manufaktúra megalapítása Ausztriában. Am a hatóságok ezt a kérelmét nem támogatták, úgy érezték, már éppen elegendő jutalmat kapott. Ráadásul William fiai csípős hangú levélben fordultak a hatósághoz, s ebben rámutattak, hogy az ő néhai atyjuk járult hozzá leginkább a Habsburg ipar fejlesztéséhez, míg Robert nagybátyjuk „igen gyenge menedzser” volt.

Valószínű, hogy az a személy, akit Hickman, vagy Bécsből valaki más, az 1780-as években Birminghamból Ausztriába hívott, Daniel Winwood birminghami manufaktúrista volt, aki 1787-ben át is települt Ausztriába. Ő főleg szorítókapcsokat és öntöttvas szögeket (*gegossene Nägel*) gyártott, de előállított sütőt és kávédarálót is. A manufaktúra felépítése 45 000 forintba került, véletlenül éppen annyiba, amennyi annak az árunak az értéke volt, amit szerény, 10 %-os vám mellett behozhatott magával Ausztriába. Winwood a Bécs melletti Ebersdorfban, Tschoffen, Lechleitner és Hickman üzemében rendezkedett be. Ténykedésének úgy látszik az 1790-es években egy tűzvész vetett véget.

Külföldi technológia bevezetését célzó egyik legnagyobb akcióra 1801-ben került sor, amikor is sok szakmunkás és néhány művezető jött Hamburgból Bécsbe, ahol legalábbis egyikük, John Thornton, egy Hansen nevű dán kereskedőnek gyártott fonó- és kikészítőgépeket. Ezekkel a munkásokkal kapcsolatban megismerhetünk néhány részletet a módszerről, amellyel Bécsbe csábították őket. Hazájukat akkor már mindannyian elhagyták, de hogy miért mentek Hamburgba, arra nincs adat. A

kapcsolat Hamburg és Anglia között már régóta fennállt, visszanyúlt egészen a 16. századig, amikor a posztógyártás súlypontja Antwerpenből oda került át. Vagy — ahogyan az Alsóházi Naplóban áll — Hamburg „már régi idők óta felvevőhelye volt azoknak az elégedetlen személyeknek, akik Nagy-Britanniából és Írországból elmenekültek”. A verbuváló egy bizonyos Karl Georg Glave-Kolbielski báró volt, akit egy róla szóló könyv találónak kalandornak nevez. A báró Poroszországban született és ott kisebb hivatalt töltött be, majd a lengyel király pénzügyi tanácsadója lett. Amikor a királyt lemondatták, Kolbielski munka nélkül maradt, megmaradt azonban ismeretlen eredetű, mélységes gyűlölete Poroszország iránt. Néhány évig újságíróként dolgozott, olykor a Habsburg monarchia szolgálatában. Hogy hogyan változott át propagandacikké frójából iparlovaggá, nem tudni. 1799-ben mindenesetre az *Oktroierte Leih- und Wechselbank* (a továbbiakban: Bécsi Hitelbank) — avagy legnagyobb részvényese után: Schwarzenberg Bank — megbízta, hogy üzletszerzőként utazza be Németországot és Angliát. Feltehetően az is feladata volt, hogy szakmunkásokat toborozzon egy gépi fonoda számára. Kolbielski meg is érkezett Angliába, de hamarosan kiutasították, mert kiderült, hogy toborozni akar, ami, mint már említettük, Angliában törvénybe ütközött. Ő ugyan hangoztatta, hogy gondosan távol tartja magát az ilyesmitől, sőt valakinek, aki ajánlkozott, azt mondta, hogy legfeljebb Hamburgban beszél a dolgról, de Angliába nem. Más üzleti ügyekkel foglalkozott. Megpróbált a Bécsi Hitelbank számára nagy összegű letéteket szerezni, a maga javára pedig megpróbált eladni egy nagy tétel galíciai búzát Angliában. Ezzel az üggyel kapcsolatban megjegyzi, hogy sok pénzt veszített és a búzát nem szállította le.

A Bécsi Hitelbank érdemel némi figyelmet. Henning Bargum, dán kereskedő és bankár, aki 1775-ben Koppenhágában csődbe ment, alapította 1787-ben. A bank fő célja az volt, hogy hiteleket nyújtson földbirtokosoknak és hitelek, valamint kölcsönök révén segítse az iparosítási folyamatot. Bargum, nem tudni miért, a bankot idősebb fiai nevén alapította meg. Néhány évvel később Basel közelében, Svájcban, csalásért bebörtönözték, amikor Bécsből megszökvé, útban volt Franciaország felé. Egyik fiát is börtönbe zárták, ugyancsak csalásért, Galiciában, ahol a banknak volt egy fiókja. A másik fia meghalt. Mindez 1791-ben történt, amikor a banknak már több arisztokrata tulajdonosa is lett; hogy az alapításkor is részvényesek voltak-e már, arról nincs adat. A bank történetírója, Fritz Rager szerint a nemes urak főigazgatói címet viseltek (*Oberdirektion*), de csak a látszat kedvéért. Az biztos, hogy miután Bargum sok pénzzel megszökött, kénytelenek voltak többet foglalkozni a bank vezetésével. Egyébként részvényeiket korlátlan felelősséggel birtokolták, aminek 1812-ben lett nagyobb jelentősége, amikor a Habsburg monarchia előző évi államcsődje következtében a bank is csődbe ment. Ez a bank mindenesetre már valamiféle beruházási pénzügyi intézet volt, és ez jól mutatja az osztrák arisztokrácia nagymérvű jelenlétét az iparban.

Amikor Kolbielski 1799/1800-ban Angliába utazott, ennek a banknak az ügynöke volt. Formailag a bank kötött szerződést az angol gépgyártókkal. A később Pottendorf fonómanufaktúra néven szereplő vállalkozásnak az arisztokrata részvénytulajdonosok voltak az alapítói és majdan tulajdonosai is. Ők voltak a monarchia leggazdagabb főurai. Köztük volt Josef Schwarzenberg herceg, Esterházy herceg — az ő pottendorfi birtokán állt az üzem —, Nostitz gróf és mások. Nyilvánvaló, hogy ők voltak az üzem tulajdonosai, nem pedig a bank. De kezdetben, nem tudni mi okból, titkolni akarták részesedésüket a cégben, pedig a Habsburg

monarchiában egyáltalában nem volt szokatlan dolog, hogy egy nemesember nagyparos legyen.

Egy Kolbielskinek írt levele szerint a londoni Pall Mallról való James Bladen Ruspini volt a közvetítő, aki megnyerte John Levert, a Bécsbe települt 30 angol munkás csoportvezetőjét. Szolgálatáért Ruspini 100 guinea fizetséget várt, de ebből, amikor a levelet 1805-ben megírta, még csak 10-et kapott meg. Hogy végül is kifizették-e neki a teljes összeget, arról a források nem szólnak. Az azonban bizonyos, hogy ebben a technológiai transzferben nem Lever volt a főszereplő, hanem John Thornton, aki pedig szerződés nélkül jött Bécsbe. Ez az egész toborzás rendkívül bonyolulttá vált. A hamburgi osztrák követ is bekapcsolódott az ügybe. Lehetséges, hogy a bécsi kormány maga is foglalkozott iparosok verbuválásával, fonó- és kisegítő gépek felállítása céljából. Így kerültek a bécsi hatóságok kapcsolatba a Fries és Tsa. és az Ochs, Geymüller és Tsa. kereskedelmi bankházakkal. Az angol munkások, amint megérkeztek Bécsbe, máris hajlandók voltak a legtöbbet ígérőnek dolgozni, tekintet nélkül arra, hogy kinek a támogatásával kerültek oda. Edward Royce és segédje, Tyler például a fent említett kereskedelmi bankházakkal szerződött és fonógépgyárat létesített Bruck an der Leitha-ban. Egy 1806-ból származó jelentés szerint jól ment a dolguk, megvagyonosodtak. Fizetésük évi 4000 forint volt. Több, ezzel a csoporttal érkezett angol iparos is függetlenítette magát. Így például Stapleton és egy bizonyos Duckey, akit a porosz hadseregből váltottak ki, Brünnben nyitottak műhelyt. Am azon felül, hogy az angol csoport szétesett, más nehézségek is voltak. Kolbielskinek le kellett mondania textilgépgyártási privilégiumáról a Habsburg monarchia örökös tartományaiban, nem egészen világos, hogy mi okból. Akkor ő már alapított egy textilgépgyártó üzemet és arra hivatkozott, hogy 62 000 forint saját, és feltehetően 38 000 forint idegen tőkét fektett bele. Privilégiuma feladásáért cserébe kormányhivatalt ajánlottak föl neki, amit azonban soha nem kapott meg. A lényeg mégis csak az, hogy Kolbielski azzal, hogy Thorntont Bécsbe hozta, életre hívta a Habsburg monarchia, sőt egyesek szerint az egész kontinens legnagyobb pamutfonóadóját. Az üzemnek 1811-ben 21 tisztviselője, 16 művezetője, 1133 férfi-, 1156 nőmunkása és 800 gépe volt, míg három évvel korábban, 1808-ban mindössze 650 alkalmazottal, 128 Mule- és 48 Water-fonógéppel rendelkezett. Az államnak tett nagy szolgálataiért Thornton már tizenegy évvel Bécsbe érkezése után nemességet kapott. Thornton létesített még egy műhelyt angol reszelők előállítására, és alapított egy „gyermekintézetet”. A nemesi oklevél dícsérőleg említi, hogy még egy óraalkatrészeket előállító acélmanufaktúrát is létesített. 1843-ban vált meg a cégtől ismeretlen okokból, igen megkeseredve, és négy évvel később, 73 éves korában halt meg.

Textilgépek gyártásában jelentősebb szerepe volt még egy másik angolnak, George Woodwardnak is, aki nyilvánvalóan a maga szakállára jött Bécsbe 1803-ban. 1797-ben vagy 1798-ban ment át Németországba és azt állította, hogy előzőleg Manchesterben és más angol textilvárosokban dolgozott. 1799-ben már 43 éves, tehát egy kissé koros volt. Németországban Berlinben és Braunschweigben gypjű-fonó- és más textilgépeket szerelt, majd Linzben dolgozott egy ideig az ottani nagy posztómanufaktúrában. Ezután Brünnbe ment, ahol 1808-ban 160 000 forint értékű megrendelések voltak. Itt egy másik, Houldon nevű angollal dolgozott együtt. Vállalata 1814 után megszűnt, alighanem rendelések hiányában.

Külföldiek nem csak Bécs térségében és Brünnben tevékenykedtek, hanem egyebütt is a Habsburg monarchiában. A monarchia egyik nagyvállalkozójának,

John Joseph Leitenbergernek több csehországi városban voltak manufaktúrái. 1796-ban két alkalmazottját Koppenhágába küldte, ahol akkor épült fel angol mintára egy fonoda. A küldöttek kapcsolatba léptek egy Rigo nevű dán szerelővel, aki előzőleg évekig Angliában dolgozott. Ő átjött Csehországba és ott Leitenbergernek készített fonógépeket. Ez idő tájt másutt is nagy lendületet vett az angol textiltégek bevezetése. Ezért többen úgy döntöttek, hogy összeállnak és társaságot alapítanak. Ehhez a csoporthoz tartozott egy vidéki patikus, Vincent Petke és egy fiatal, gazdag arisztokrata, Hugo Salm-Reifferscheid őrgróf. Ők ketten 1802-ben Angliába mentek és onnan gépek tervrajzait csempészték ki. Ennek ellenére mégis Woodwardra és Houldonra volt szükség a gépek megépítéséhez, ami ismét azt bizonyítja, hogy a technológiai transzferben a „nem-verbális” hozzáállás volt túlsúlyban.

Mindent egybevetve nem meglepő, hogy Anglia ilyen jelentős mértékben hatott a Habsburg monarchia iparfejlődésére. Ez így volt más országokban is, ahogyan erre W. O. Henderson, David J. Jeremy, Eric Robinson, A. E. Musson, J. R. Harris, és legújabban Kristine Bruland a Norvégia iparosodásával foglalkozó munkájában rámutattak. A Habsburg birodalomban ugyanúgy, mint Poroszországban, Oroszországban és Franciaországban, a kormány gyakran bekapcsolódott közvetlenül vagy közvetítők útján, iparosok toborzásába, ami a modern iparosodás korai időszakában a technológia átvételének leggyakoribb módja volt.